

Naslov originala:

Sören Kierkegaard
ENTEN ELLER

Forførerens Dabog
København, 1843.

Sören Kierkegaard

DNEVNIK ZAVODNIKA

Iz „Dnevnika“

Prevod i pogovor
Danko Grčić

BEOGRADSKI IZDAVACKO-GRAFIČKI ZAVOD
Beograd 1975.

je ... u tome ima čudnovate draži. No sada više nisam nestrpljiv. Do daljnjega mi je dovoljno, da prebiva ovdje u ovom gradu. Sada, kada to znam, mogu željeti, da sredim u sebi njenu sliku. Polako i dugo hoću sve da uživam. Kako da ne budem spokojan? Zar nisam ljubimac bogova, koji su mi pružili rijetku sreću, da se još jednom zaljubim? Nikakva umjetnost, ni studij ne može nam pribaviti taj dar, to je dar neba. No radoznao sam, kako dugo mogu podnositi tu ljubav, predao sam joj se više no svojoj prvoj ljubavi.

Prilika je rijetka, gdje se pruža valja je prihvatiti. To je da očajavaš: djevojku zavesti — to nije ništa, no treba naći djevojku, koju vrijedi zavesti! Ljubav je bogata misterijama, i jedna od njih je prva ljubav, premda jedna od nižih. Mnogi žele odmah sve, zaruče se ili učine kakvu drugu ludost i — a da nisu ništa ni vidjeli — sve je svršeno: ne znaju, ni što su dobili, a još manje, što su izgubili.

Dva puta mi se pokazala i oba puta opet iščezla; to dokazuje, da će se ponovo vratiti. Kada je Josip tumačio faraonu njegov san rekao je:

»To što je faraon isti san dva puta usnio, dokazuje, da će to Bog svakako, i to vrlo brzo, i ispuniti.«

Kako bi bilo zanimljivo baciti jedan pogled u tajanstvenu radionicu sila, koje oblikuju naš život.

Eto je gdje živi u svome miru, ni ne sluteći da postojim, a još manje, da s najvećom sigurnošću predviđam njenu budućnost ... moja duša traži svim silama ostvarenje; sve jača i jača je moja težnja. Ako neka djevojka već na prvi pogled ne ostavlja na nas nikakav duboki dojam, koji budi ideje, onda ni ne vrijedi potruditi se oko nje. Ako je prvi dojam snažan, onda podliježe i najprovjereniije srce. Tko nije siguran u svoju ruku, oko i pobjedu, taj neka odmah prijeđe u napad. Upravo u tom prvom trenu prenapinjanja svojih snaga, u toj čudesnoj suradnji simpatije i egoizma raspolagat će nevjerovatnim snagama.

Dakako, bit će prevaren za užitak. Neće moći uživati u situaciji, u kojoj sam propada.

Ne znam, u čemu uživaju drugi ljudi u ljubavi. Posjedovanje samo o sebi ne znači mnogo, a sredstva,

pomoću kojih ljubavnici svladavaju djevojke, prilično su žalosna. Oslanjaju se čak na novac, moć, utjecaj drugih ljudi. No kako može neka ljubav pružati uživanje, ako ne sadrži u sebi apsolutno podavanje partnera? Samo po njemu postaje ljubavnica lijepa, ljubav zanimljiva. No treba imati duha, da bi se došlo do tog cilja; a postupci uobičajenih ljubavnika tome ne slič.

19.

Cordelia, ime joj je Cordelia!

Lijepo ime — a i to je važno; kako bi mi bilo mrsko, kad bih nježnosti morao vezati uz neko ružno ime!

Već sam je izdaleka prepoznao; išla je s dvije druge djevojke nogostupom po lijevoj strani ulice. Po nekome oklijevanju u njenom hodu mogao sam naslutiti, da će se skoro rastati. Postavio sam se, dakle, na ugao ulice i proučavao plakate, a da djevojke nisam puštao iz vida. One druge dvije su se opraštale. Vjerojatno su Cordeliju pratile komadić puta, jer su se udaljavale u suprotnom pravcu, dok je Cordelia produžavala prema meni. No jedva je načinila nekoliko koraka, kad se jedina od nepoznatih djevojaka vratila u punom trku i glasno, tako da sam to i ja mogao čuti, viknula: »Cordelia! Cordelia!« I treća je prišla ponovo i sve su tri skupile glave i šaputale; ali koliko god sam nastojao, nisam mogao uloviti ništa od tajni, koje su izmjenjivale.

Zatim su se nasmijale, te su se potom sve tri žurno vraćale istim putem, kojim su došle. Slijedio sam ih.

Kod obale ušle su u neku kuću. Dugo sam čekao u nadi, da će Cordelia sama izaći. No nije se pojavljivala. Kakvo divno ime — Cordelia! Najmlađa kćerka kralja Leara zvala se tako, ona izabrana djevojka, koja svoje srce nije nosila na usnama. Njena bi usta zanijemila, kada bi srce bilo puno. Siguran sam, da je u tome nalik mojoj Cordeliji.

Dakako, i ona je nosila srce na usnama — zar one nisu stvorene i za poljubac, a ne samo za govor? Ah, kako su te usne nabrekle zdravom snagom! Još nikada nisam vidio ljepših ...

Zapravo, to i nije nikakva porodica: samo ona i njena tetka. Ne postoji ni brat, ni bratći, nikakve, makar i udaljene, rodbine s kojom bi se čovjek mogao sprijateljiti. Zaista premalo točaka za napad. Tako trčim naokolo po svijetu i gajim najtoplije osjećanje za nekog njenog rođaka ili poznanika, koji bi mogao iznenada iskrsnuti; morao bih samo svojim prijateljevom nasrnuti na njega.

Ovako izolirano živjeti je, uostalom, griješka; sirota djevojka nema mogućnosti da upozna svijet. Posljedice koje iz toga slijede, ne mogu se sagledati. Ovdje stroga usamljenost se uvijek osvećuje. Može se primijetiti, da prilike u nekoj druželjubivoj kući stvaraju lopo-ve. No kakve lopove? Diletante struke...

A napokon, jedva da se može išta ukrasti kod onih mladih dama, koje žive u društvu. Još nemaju ni šesnaest godina, a već posjeduju u srcu čitavu listu — tko bi poželio da figurira u njoj? Ne bih ni ja volio da urežem svoje ime u neku klupu ili stablo u narodnom parku.

27.

Nema sumnje, ona živi potpuno usamljeno.

Takva samostanska povučенost ne čini dobro ni muškarcima, ni mladici. Naš razvoj počiva na našoj refleksivnoj moći, koja napreduje jedino, ukoliko se okušavamo na drugim ljudima. Za mlade djevojke je opasno da su zanimljive, jer zanimljivo se temelji uvijek na tome, da je čovjek u svojim refleksijama upućen na samog sebe. Na primjer u umjetnosti uvijek je zanimljivo upravo to, kad umjetnik sebe sama stavlja u središte. Mlade djevojke, koje imaju cilj da djeluju zanimljivo, da bi se time dopadale, najčešće su samodopadne — u tome leži estetski prigovor protiv svake vrste koketerije. Ipak, ima i posredne koketerije, koja je posljedica same prirode: ta djeluje uvijek lijepo — na primjer neka izvjesna ženska sramežljivost. Zanimljiva djevojka nalaziti će muškarce, kojima će se svidjeti i baš tim svojim odnosom prema muškarcu postat će još zanimljivijom; ali to više nije prava žena, kao što nisu ni pravi muškarci oni, kojima se to dopada.

Važno je, da žena u svojoj mladosti živi samotno. Ona mora sama sebi biti dovoljna, premda ta samodovoljnost počiva na iluziji; priroda ovim mirazom samo moćno oprema ženu kao kakvu princezu. I upravo taj mirni rast u nekoj iluziji osamljuje. Razmišljao sam o tome, zašto je baš za mlade djevojke suviše često druženje s drugaricama štetno. Možda to dolazi otuda, što takvo općenje nije ni meso ni riba: ometaju se iluzije, a da se ne razrešuju.

Žena je određena da bude pratilac muškarcu. Ako se suviše bavi drugim ženama, onda moraju učestati refleksije o odnosu prema muškarcu, i na taj način možda nastaju dame, ali nikada pratilice.

Meni je ideal ona djevojka, koja je sama u svijetu i nema prijateljica.

Svakako, postoje tri gracije, ali još nitko nije te tri žene zamišljao kako međusobno brbljaju; draž se ovog ženskog svetog trojstva sastoji u njihovoj šutnji. Dugo sam o toj stvari razmišljao i ja bih smatrao najboljim, da se djevojke zatvore u krletke, kada se onda ne bi trebalo plašiti štetnog djelovanja krutog nasilja. Prema tome je najbolje dati djevojkama slobodu, ali im ne dati priliku, da se njome služe. Tako ostaju lijepe, i ne prijete im opasnost, da postanu zanimljive.

Odgojena je strogo, čast njenim roditeljima čak i u grobu. Živi vrlo povučeno; njena tetka zasluguje, da je čovjek zagrlji. Nije upoznala radosti ovoga svijeta, dakle slobodna je od luckaste blaziranosti svjetskih ljudi. Ponosna je i prezirivo odbija ono, što se inače mladim djevojkama dopada; to je dobro. Kad bi to i bila mala laž, imao bih od toga koristi. Ona ne teži ni za kicēnjem ni za raskoš, možda čak malo nagnije polemici, ali to je samo korisno za dijete, koje je kao ona naklonjeno sanjarenju. Ona živi u svijetu fantazije. Kada bi pala pod loš utjecaj, postala bi vrlo neženstvena, baš zato što je toliko ženstvena.

30.

Svuda se presijecaju naši putovi.

Danas sam je, na primjer, tri puta sreo. Poznajem sve njene putove, znam kada se je i gdje može susresti.

No ja svoje znanje ne zlorabim, da bih joj se naturo, naprotiv, rasipam ga uzaman. Satima čekam na jedan susret, a onda ga spiskam poput malenkosti. Ja je, tako reći, ne srećem, ja se samo dodirujem njena puta. U vrijeme kada običava doći k Jansenovima, udesim tako, da je sretnem pri dolasku ili pri odlasku, najbolje u veži ili na stubištu; onda prođem kraj nje ne obazirući se na nju. Tako je pomalo saplećem u gusto spletenu mrežu.

Izbjegavam, da je pozdravim, ako je sretnem na ulici, nikada joj se ne približavam, već je pratim iz daljine. No svakako zapaža naše česte susrete, ona postaje u sebi svijesna, da je neki novi planet prodro u njen suncani sistem, koji na čudan način nema utjecaja na njeno kretanje, a ipak na njega utječe. No ona ne naslućuje zakon po kojem taj novi planet oko nje kruži. Možda gleda udesno i ulijevo, da bi otkrila, na koga se odnose ti krugovi, ona isto tako malo zna kao i njen antipod, da se oni odnose na nju. Očito ima ona i meni isto mišljenje kao i većina mojih znanaca, koji me smatraju prezaposlenim zato, što mnogo hodam uokolo.

Držim se pri tome kao Figaro: jedna, dvije, tri, četiri spletke istovremeno, to mi se dopada. Moram dobro poznavati nju i njen način promatranja stvari, prije no što napadnem. Većina se baca na mladu djevojku, kao na čašu sekta, koja se iskapi u jednom času pjenušave radosti; svakako da je to ispravno, a ima dosta djevojaka, kod kojih se ne može postići ništa slasnije; ali u ovom slučaju nadam se boljoj nagradi. Ako je neki individuum preslab, da bi bio jasan i transparentan, onda kod takvog individuumu treba uživati u toj nejasnoći. No ona je dovoljno snažna za to. Ljubavni odnos dobiva za onoliko više na privlačnosti, koliko je podavanje potpunije. Trenutno je uživanje, ako ne u doslovnom, a ono u duhovnom smislu, silovanje, a zabluda je utvarati sebi da silovanje može pružiti pravo zadovoljstvo. Ukraden poljubac nema stila. Tek kad smo neku djevojku doveli dotle, da pri slabodnoj volji nema drugog cilja, no da se preda, tek kada će joj predavanje značiti toliku sreću, da bi mo-

ljakala, kako bi se smjela predati i ako je pri toj želji slobodna, tek tada uživamo. No dotle ćemo stići samo, ako uspijemo steći duhovni utjecaj.

Cordelia — to je zaista odabrano ime.

Sad sjedim kod kuće i vježbam ga kao papiga: Cordelia, Cordelia, Cordelia.

Gotovo bih se morao smijati, kada se zamišljam s kakvom izvježbanošću ću izreći to ime u odsutnom trenutku. Da, sve se mora studirati i sistematski proučavati. I odviše dobro shvaćam, da je pjesnike uvijek privlačio trenutak, kada se dva ljubavnika sa »ti« pre- daju jedan drugome i spoje u »mi«. Onaj trenutak, u kojem potonu u moru ljubavi, iz kojeg, kao iz nekog krštenja, opet izranjaju kao novi ljudi; ponovo se pre- poznaju kao stari prijatelji, iako je to prijateljstvo tek koji trenutak staro. To je najljepši čas za mladu dje- vojku. No valja istovremeno stajati iznad stvari, biti i kršten i onaj koji krsti, da bi se taj trenutak mogao is- kusiti do kraja. Malo ironije pomaže, da bi se u potpu- nosti uživalo u slasti toga prizora duševnog razodije- vanja. Valja biti esteta, da se ne bi nagrdila svetost tre- nutka, no ironik mora biti spreman.

2. lipnja

Već odavno znam: ona je ponosna.

Kada je sretnem u društvu sa tri Jansenove, škrt- je riječima, očito joj dosađuje njihovo brbljanje. Na- to ukazuje laki smijeh, koji se ocrta na njenim us- nama. Ovaj smijeh mora kao odlučujući faktor biti uvršten u moju kalkulaciju.

No ipak je kadikad divlja i pustopašna kao kakav dječak, zbog čega se onda Jansenovi čudom čude. Vrlo shvatljivo, ako se pomisli, kakvo je bilo njeno djetinj- stvo. Osim jednog brata, starijeg godinu dana od nje, nije imala ni braće ni sestara. Poznavala je samo oca i majku, sudjelovala u njihovom ozbiljnom životu i ta- ko je izgubila zadovoljstvo, da uživa u djevojačkim brbljarijama; otac i majka nisu živjeli u sasvim sret- nom braku — pa je ono, što inače mladim djevojkama lebdi pred očima kao krajnji cilj, izgubilo za nju pri-

ko, da je bolje kod tih nježnih biljčica, čija se snaga utroši na jedan jedini cvat, da su svježije i da još niko kada nisu čule za ljubav. Ali Cordelia nije jedna od tih, ona može kod takvog ljubakanja samo dobiti, i ja ću joj, ako još nema nekog kavalira, sa zadovoljstvom jednoga priskrbiti. Dakako, da to ne smije biti nekakav gizdelim, inače je sav trud besmislen, to mora biti neki upotrebljiv mlad čovjek, najbolje je da bude dopadljiv — jedino malo presitnog formata za njenu strast. On neće uza se vezati njenu pažnju, i njegova ljubav će joj se pričiniti bljutavom. Konačno će, kad bude uspo- redivala zbilju s onim, za šta se smatra pozvanom, po- sumnjati u vlastiti realitet. Reći će: ako je ljubav tak- va, onda nije vrijedno ljubiti. Tako će postati ponosna, a to je čini zanimljivom — na njoj sve zrači u blistavu sjaju; istovremeno se, međutim, približava svome padu i time postaje još zanimljivijom.

Moj idući zadatak je, dakle, da steknem pregled nad njenim krugom poznanika, da bih vidio, da li već postoji ljubavnik. Dok o tome nisam potpuno načistu ne mogu joj — a da ne stavim sve na kocku — pri- skrbiti drugoga. Dva takmaka — pa koliko god svak sam za sebe bio bezopasan — djeluju rivalstvom. Kao prvo moramo, dakle, saznati da li možda jedan već nije u zasjedi. Ne čini se vjerojatnim, da bi netko prodro u njeno samostansko prebivalište, ali ona ipak izlazi, i pri tom je mogao netko da joj postane zanimljiv.

Strategija, po kojoj moram da vojujem, je ova: ona mora biti dovedena uvijek u zanimljive situacije. Samo na bojištu zanimljivosti može se ratovati; taj trik treba iskoristiti do krajnjih granica. Ukoliko ni- sam slijep sve je u njoj udešeno za ono, što ja od nje želim, štaviše, ona i ne traži ništa drugo. Uvijek treba najprije uhodarenjem saznati, što neka žena može da pruži i što prema tome očekuje, da će dobiti. Sve moje pustolovine imale su svoj realitet, obrazovale su jednu epohu mojeg života, jednu fazu u mom razvoju, koja je točno odudarala od prethodne; katkada sam radi toga bio štošta i naučio. Radi neke djevojke naučio sam plesati; neka mala plesačica dovela me do toga, da sam poboljšao svoju francusku konverzaciju. Tada

sam još bio nespretn i išao sam, kao i ostali, na tržni- cu, na kojoj čovjek uvijek biva oguljen; danas više ci- jenim prigodne kupovine.

Moguće je, da je svoje zanimanje iscrplja na nekoj drugoj strani; povučen život, koji vodi, dopušta takve pretpostavke. Želim, dakle, ono zanimljivo učiniti po- novno prihvatljivim za nju i u tu svrhu ću, umjesto poetskog, izabrati prozaično. Mora se osjećati odgur- nutom, to će izazvati njenu pažljivost. Najprije će re- zoniranjem i ironijom, pomoću apsolutno neutralnog, pomoću duha, biti stavljena van borbe njena ženstve- nost. Tako će, u vlastitim očima lišena ženstvenosti, dospjeti u za nju nepoznato stanje, te će se morati meni povjeriti — ne kao ljubavniku, već još uvijek potpuno neutralno. Tada će se probuditi žena, morat će se izmamiti iz njena brloga i nategnuti do skrajnje elastičnosti — a naposljetku će izigrati čudoredne nor- me. Njih će skršiti i tada će se ono žensko u njoj vinuti do skoro nadnaravne visine — tada će biti moja, žena i duša.

5.

Moje traganje bilo je brzo nagrađeno. Ona posje- ćuje kuću komercijalnog savjetnika Baxtera. Nisam tamo sreo samo nju, već i čovjeka, koji mi je u tom trenutku bio veoma poželjan. Edward, domaćinov sin, zaljubljen je u nju preko ušiju; to se vidi na prvi po- gled. Zgodan čovjek, radi u uredu svoga oca, prijatan, malo stidljiv — to joj se može samo sviđati.

On, jadnik, ne zna, što da započne sa svojom lju- bavlju. Kad dozna, da će ona doći uveče, odjene se u svečano odijelo te, na koncu, među ostalim gostima, koji su, naravno, u svojoj svakodnevnoj odjeći, pred- stavlja smiješnu figuru. Njegova bojažljivost je skoro nevjerovatna. Kad bi to bila maska, morao bih strepti pred njim. Nije to malo umijeće znati svoju bojažljivi- vost koristiti kao oružje, time se uvijek postiže uspjeh. Koliko sam puta neku malu djevojčicu predobio time, što sam izgravao strašljivka. Mogu djevojke, koliko god žele, strogo suditi o plašljivim muškarcima, one ipak osjećaju za njih slabost. Stidljivost u najmanju

vao; ali bi bilo suviše smjelo pustiti ga, da se ljubavno očituje. Premda bi dobio svoju košaricu, ne bi stvar time bila svršena. On bi to mogao uzeti k srcu, a to bi Cordeliju moglo dirnuti. Ne plašim se, da bi je to moglo skrenuti s njenog puta, ali već samo sažaljenje moglo bi biti na uštrb njenog duševnog ponosa. Tada bi promašio svoju svrhu čitav zaobilazni put preko Edwarda.

Moj odnos prema Cordeliji poprima sada dramatičnu notu.

Nešto se mora dogoditi, bilo što; trenutak to zahtijeva, ne mogu igrati dalje samo ulogu pukog promatrača. Sada je čas kad je treba iznenaditi.

No, kako da to udesim. Sredstva, koja bi djelovala kod bilo koje druge, mogu kod nje zatajiti. Treba je, dakle, takvim načinom iznenaditi, da se na opće iznenađenje, dogodi nešto sasvim uobičajeno. Tek vremenom mora do kraja shvatiti, da je to ipak konačno bilo nešto neuobičajeno. Tako će ta stvar biti zanimljiva, i ja ću ostati pri svome prvobitnom principu strategije, kojim sam manevrirao sa Cordelijom.

Treba samo vladati tehnikom iznenađivanja, pa će se zadatak dati lako riješiti. Evo, o čemu je riječ: isključiti djevojčinu energiju i onemogućiti joj u jednom trenutku, da nezavisno djeluje. Sasvim je sporedno, da li se čovjek pri tome posluži nečim neuobičajenim. Uvijek se iznova podsjećam s velikim zadovoljstvom na jedan drski atentat, koji sam izveo na jednu damu iz vrlo otmjene porodice. Dugo sam se vremena trudio, da pronađem neku zanimljivu dodirnu točku s njom. Jednog poslijepodneva sreo sam je na ulici. Još prije no što me mogla prepoznati, pretekao sam je, okrenuo se i stao pred nju. Dok sam s naglašenom gestom stupio u stranu, što ona nikako nije mogla ne zapaziti, još sam bio nekoliko koraka od nje udaljen. Tada sam joj dobacio pogled pun neizrecive patnje (vjerujem da sam u oku imao suzu) i skinuo sam šešir. Zastala je iznenađena. Nagovorio sam je uzbuđenim glasom: »Oprostite, milostiva gospodice, u vas je tako zapanjujuća sličnost s jednom ženom, koja boravi da-

leko odavde i koju toliko ljubim, da vjerujem, da ćete mi oprostiti moje neprilično ponašanje.«

Šmatrala me valjda nekim sanjarom, a to vole mlade djevojke, jer im to dopušta izvjesnu nadmoćnost i mogu nad nama da se smiju. Odista nasmijela se i pri tom je izgledala neizrecivo lijepo. Pozdravila je blagonaklono i smijela se. Zatim je produžila.

Nekoliko dana kasnije sreo sam je opet i pozdravio. Sam. Smijela se...

Oprez! Oprez!

Tko se zadnji smije, najslabše se smije!

No što da počnem, kako bih iznenadio Cordeliju?

Može se rasplamsati bura erotike, koja će je istrgnuti iz njenog sidrišta, iz tla, u komu se korijeni njena egzistencija; tada bi se čovjek mogao okoristiti njenim uzbuđenjima i pri jednom tajnom sastanku probuditi njene strasti. To ne bi bilo nemoguće; djevojke sa temperamentom, kao što je njen, mogu se dovesti tako daleko. No bojim se, da bi to estetski bilo krivo. U egzaltaciju treba staviti one djevojke, koje tek time poprimaju odsaj poetskog. To nije za me, pri tome se može lako ostati bez užitka. Postupati tako s Cordelijom bilo bi potpuno krivo. Možda će prvog momenta biti iznenađena, ali slijedećega momenta će joj ta stvar dodijati, jer iznenađenje nije neobično smjelim dušama. Nekoliko gutljaja i iscrpio bih užitak, koji treba da traje mnogo dulje, u kojem ću — a to je ono bitno — mnogo dublje uživati ukoliko ostanem pri hladnom razumu.

Najbanalnije je možda najbolje i najsvrshodnije: zaruke. Prozična izjava, bračna ponuda izrečena suhoparnim riječima, to bi je možda više zapanjilo, nego da joj predložim otmicu i da rasplajujem njene osjećaje žarkim riječima.

Pri tome će ono etičko biti odbojno. Ono je u psihologiji isto toliko dosadno kao i u životu. Pod neboom estetike sve je lako, lijepo i prolazno, pod mrazom etike sve se skruti, ohladi i postane pusto. Ipak se može prigovoriti, da zaruke još nemaju etički sadržaj jednog braka; one su samo *ex consensu gentium*, one imaju

punovažnost samo stoga, što to ljudi misle. Tu polovičnost mogu koristiti.

Svejedno sadržavaju zaruke u sebi suviše veliki etički momenat, a da bi Cordelia olako mogla preskociti konvencionalne ograde; s druge strane stvar nije dovoljno ozbiljna, da bi je mogla odviše zbuniti. Još nikad nisam nekoj djevojci obećao brak čak ni *en passant*. A ako ovoga puta tako postupam, onda treba to da bude samo prividno. To je prividan korak, i ja ću već tako udesiti, da će ona sama razriješiti obaveze.

Tko obeća brak, taj se odriče svoje snage i svoga talenta, taj je obična šeptrlja i obični klippan. Moj viteški ponos ne dopušta mi takva sredstva. Neću ništa od žene, što ne bi u najstrožem smislu riječi bio dobrovoljan dar. Zavodnik moga stila mora djevojku tako zaluditi, da više ne vidi ono što on neće da ona vidi: on se mora tako utkati u nju, da sve, što on hoće, tako reći, ona sama traži. Tko to ne umije diletant je čije užike prezirem: to je zavodnik. Ja to nisam. Ja sam esteta, erotik, koji poznaje najskrivenije poente ljubavi, koji u ljubav vjeruje kao u neku religiju, ali koji nastoji da sačuva svoje privatno mišljenje, da nijedna ljubavna avantura ne smije trajati dulje od pola godine, i da se veza gasi, čim je uživano i ono posljednje. Znam, pa i odviše dobro, da je biti ljubljen, iznad svega biti ljubljen, najviši užitak, i da je takav užitak isključivo pravo umjetnika. Kao što je rečeno, treba se znati utkati u neku djevojku. To bi bilo najviše umijeće, kad ne bi postojalo još jedno više: opet se iz nje odvojiti. No kako bi netko mogao naučiti to drugo, ako nije ni u prvom dotjerao do savršenstva?

Prema tome, zaruke!

Upravo najtreznija proza neka bude rezonantni podium za zanimljivo.

Sve u kući Wahl poprima nov značaj; osjeća se, da se ispod površine svakodnevnosti kreće nešto tajnovito, što uskoro treba da bude objavljeno. Kuća se priprema za zaruke.

Mogu sebi predotčiti površnog gledaoca, koji misli na mene i na tetku. To bi bila sjajna partija! Što bismo

moгли sve učiniti u prenošenju poljoprivrednog znanja na dolazeće generacije. I ja bih postao Cordelijin ujak. Volim slobodu misli. Nijedna misao nije tako apsurdna, da se ne može misliti, da se ne može hrabro domisliti do konca.

Cordelia se plaši Edwardove bračne ponude; Edward sa svoje strane stavlja sve svoje nade u to. Svakako, može se sa sigurnošću nadati. Preduhitrit ću ga, da bih mu uštedio neprijatne posljedice njegova koraka. Skrajnje je vrijeme, da ga uklonim, samo još smeta. On po svijetu hoda uokolo tako sanjarski zamišljeno, te se treba svakog časa plašiti da će se iznenada podignuti, kao neki mjesecar i sakupljenoj općini objaviti svoju ljubav. Danas sam mu dobacio jedan pogled. Kao s nekim slonovskim rilom podigao sam ga i bacio ga, koliko je god dug iza mene. Ostao je mirno sjedeći, ali vjerujem, da sam čuo, kako mu sve kosti pucketaju.

Cordelia je sada manje slobodna u odnosu prema meni no prije. Postaje nesigurna. To, međutim, ne smeta, bila bi malenkost obnoviti stari odnos. No neću. Posljednji ogled, a potom zaruke! Ne treba uopće da računam s poteškoćama. Cordelia će u svojoj zabeknutosti reći da, a tetka će iz punog srca uzdahnuti: Amen. Mogu zamisliti, kako će biti oduševljena takvim zetom.

Ah, sve se to uhvatilo jedno za drugo kao čiči.

Zapravo uopće ne zet, nego zet — nećak.

Ili, ako mi Bog bude milostiv, nijedno od toga!

23.

Sada ubirem plod jedne verzije, koju sam sâm rasturio među ljude. Treba, naime, da sam zaljubljen u neku djevojku. Izabrao sam Edwarda, da prenese tu vijest Cordeliji.

Radoznala je i promatra me, ali ne pita. A ipak, gori da nešto sazna. Dok pola od toga ne može da vjeruje, voljela bi ipak, da je druga polovina od toga istinita, jer to bi, ako ništa drugo, bio bar presedan. Ako se, naime, čak i takav hladni ironik, kao što sam ja,

Bože moj, kakav zvekan! I to zdravo, toplokrvno djevojče! Tu sam barem stari stručnjak — kada se ja prihvatim, da izobrazim djevojku, onda je učim uvijek i uvijek iznova onome, što sam od nje naučio.

Njena duša, čitava njena duša, mora da prođe kroz sve moguće manevre. Mora joj se otvoriti beskonačnost, i mora saznati, da je baš beskonačnost čovjeku najbliža. Ovu spoznaju ona ne smije steći misaonim putem (to bi za nju bio krivi put), nego pomoću fantazije, koja je najbolje sredstvo sporazumijevanja među nama; muškarac posjeduje samo dio onoga, što ženu potpunoma ispunjava. Ona ne treba da se mišlju uzvine (žena nije rođena za muku puta do beskonačnog), ona treba tamo da stigne lako, na krilima fantazije i duše.

Kako se jednostavna mora mladom djevojčetu činiti beskonačnost. Isto toliko jednostavna kao ona pomisao, da svaka ljubav mora biti sretna. Mlada djevojka svuda nalazi beskrajinost. Smjelim skokom, ženškom lakoćom, dopire ona do nje. Kako je pak muškarac nezgrapan. Neće pokušati nijedan skok, a da nije odnjurio razmak. Uzima zalet, zazire pred zaprekom, ponovo se vraća, iznova uzima zalet. Konačno skače i pada. Djevojka čini sasvim drugačije. Ponegdje se u planinama vidi, kako visoko strče dvije stijene. Između njih bezdan, pogled u užasnu dubinu. Čuo sam za takvo jedno mjesto — nijedan muškarac nije nikad pokušao taj skok, ali ga je pokušala neka mlada djevojka: još i danas zove se to mjesto Djevičin skok. Ja to vjerujem; da, ova priča priprostih ljudi čini mi se opojnom, jer o mladim djevojkama rado vjerujem i najnevjerovatnije. Kako smiješno, naprotiv, djeluje zalet muškarca, iz njegova naprezanja prosuđujemo doimet skoka. No skok treba da siže sve do u beskonačnost, a u tome ne pomaže nikakvo naprezanje. A tko je ikada vidio djevojku da uzima zalet? Zar nije glupo post tako nešto sebi predstaviti? Kada trči, onda je njeno trčanje šala, zabava, prilika da pokaže svoju ljupkost. Zamislite sebi djevojku, koja uzima zalet — to znači razdvajati, što je kod žene nerazdvojno. U biti

zaleta postoji neka dijalektika, nešto tuđe ženi. A sada pak sam skok — ženski skok je neko lebdenje. Doprijeva do cilja, a mi ne vidimo nikakav trag napora; još ljepša no prije, stoji ona sada prijelom, i dobacuje nam šaku poljubaca. Svjež, pomlađen, kao kakav cvijet na obronku planine, njiše se djevojka nad dubinama, pred kojima mi užasnuti uzmičemo.

Mora se sprijateljiti s beskonačnošću, predati raspoloženjima; sanjarije i zbilja, istina i poezija valja da se isprepletu — tako će se u beskrajinosti osjećati kao kod kuće. A kad je jednom u tome, onda mora da se probudi erotika, onda je onakva, kao što je ja želim. Onda sam svoju dužnost izvršio, uvlačim vesla, sjedam do nje, i njena jedra nosit će me dalje.

Ako pri tome moram nešto činiti, onda je to: samo ublažiti žurbu kretanja, da ne bismo na odviše silovit i ružan način stigli na cilj. Laki trzaj na konopac od jedara i mi plovimo dalje.

Cordelia se osjeća neprijatno u kući moga ujaka. Najradije je ne bi više posjetila. *Quod non!* Ja iznalazim razlog, zbog kojih ipak moramo ići tamo. Sinoć mi je pri odlasku neobičajenom srdačnošću stisla ruku. Da, imala je dosta toga da podnese. Kad me ne bi zabavljala sva ta neprirodnost, koju izaziva vjereništvo, taj bijedni vještački proizvod, ne bih više ni ja izdržao kod mog ujaka.

Jutros sam od nje primio pismo, u kojem govori o vjereništvu podrugljivije, no što sam to od nje očekivao. Poljubio sam to pismo. To mi je milije od svijuj, koje sam primio od nje.

Bravo, Cordelia, tako hoću da bude!

Čudnovato: u Östergade su dvije slastičarnice jedna upravo nasuprot drugoj. S lijeve strane, u prvom katu, stanuje neko malo djevojče; najčešće se skriva iza zavjese od lake tkanine, ali kome je to poznato, a ima dobre oči, može kroz zavjese prepoznati njen izraz lica. Kome to nije poznato, ili ima loše oči, može da zapazi samo sjenu nekog lika.

stima biti vrlo značajno. Nije više imala prilike, da sa mnim porazgovori; udesio sam tako, da sam jednu od dama otpratio kući. Tako mora čekati do danas. To je dobro, imat će, dakle, vremena, da dojam djeluje na njenu dušu. Uvijek izgleda tako, kao da smjeram tome, da joj pružim svaku moguću pažnju. No meni uopće nije stalo do toga. Što ja hoću, samo je ovo: treba svuda da sretne moju misao, da bude svuda od mene iznehađena.

Ljubav ima svoju vlastitu dijalektiku.

Jednom sam bio zaljubljen u neku mladu djevojku. Prošlog ljeta video sam u Dresdenu neku glumicu; sličnost na prvi pogled. Htio sam se upoznati s njome. Uspjelo je, ali sam odmah osjetio, da je sličnost bila vrlo mala.

Danas sam na ulici video jednu damu, koja je na vlas sličila onoj glumici.

I tako sve dalje do u beskonačnost.

Moje misli kruže oko Cordelije, puštam ih kao anđele, da izlijeću i da lebde oko nje. Kao što su golubovi upregnuti u Venerina kola, tako i ja prežem svoje misli, poput ptica, pred njena trijumfalna kola.

Vedra je i bogata poput djeteta i svemoćna kao božica; idem uz nju.

U stvari, mlada djevojka jest i ostaje venerabilna, remek-djelo prirode i života. Nitko to ne zna bolje od mene. Šteta, da zadovoljstvo traje samo tako kratko.

Ona mi se smiješi, pozdravlja, maše mi kao da mi je sestra. No tad je pogledam i ona se podsjeti da je moja dragana.

Ljubav ima mnogo položaja. Cordelia napreduje. Već mi sjedi na koljenima, meko i toplo se njene ruke ovijaju oko moga vrata. Lako, kao da joj je tijelo bez težine, naslanja se o moje grudi; jedva da me njeni nježni oblici dodiruju; ljupko me to biće ovilo laganšno poput cvijeta.

Oko joj se skriva za trepavicama; grudi su joj blještavo bijele kao snijeg i tako glatke, da mi pogled klizi, kada želi na njima počivati, ili ako grudi zadržu.

I taj drhtaj — da li je to ljubav?

Možda. Ili je to sanjarska slutnja ljubavi. No još joj nedostaje snage. Slobodno me drži u zagrljaju, poput oblaka, meko kao dašak vjetra; cjeliva me neodređeno kao nebo more, blago kao rosa cvijet, svečano kao more odsjaj mjeseca u vodi.

Tu strast nazvao bih naivnom strašću. No ubrzo će stupiti u novu sferu. Nema više šale, kad nastupi ta promjena. Počet ću da se povlačim, ona će sve učiniti, da me zadrži, tada joj neće ostati nikakvo drugo sredstvo do erotike, koja će tada poprimiti sasvim drugo značenje. Postat će oružje, koje će upotrebiti protiv mene.

Moja je strast refleksivna, misaona. Ona se, međutim, bori za sebe samu, jer dobro naslućuje, da ja u sebi nosim ono erotsko; tako se ona bori za sebe i želi mene savladati. Teži za jednim višim oblikom erotike. Dok sam iz nje izmamljivao prve iskre erotskih osjećanja, dao sam joj naslutiti nešto malo od onog, čemu će je moja hladnoća sada potpunoma priučiti, štaviše, vjerovat će, da sama to otkriva. Izvršit će prepad na mene, vjerovat će, da je smjelija od mene, smatrat će, da me zarobila. Time će steći njena strast konkretan cilj, postat će energična, konzekventna i dijalektična; njen će poljubac biti totalan, njeni zagrljaji više neće biti hijatični.

Kod mene traži svoju slobodu i što je više potčinjavam, tim je prije nalazi. Zaruče se kidaju. Kad stignemo dotle, treba malo doći do daha, kako se ne bi u tom uzbuđenju dogodilo nešto ružno. Tada ću posljediti put privući svu njenu strast na sebe, i bit će moja.

Prije sam se preko Edwarda indirektno brinuo za njenu lektiru, sada to činim direktno. Pružam joj, što smatram za najbolje: mitologiju i bajke.

No ona ima, kao i u svemu drugome, punu slobodu: osluškujem svaki njen dah, i samo ako je potrebno, prethodno joj ga vješto dajem do znanja.

da, tu je sjenovita staza. Kako su se gusto nadvile grane, da bi nas sakrile od drugih. Ovdje nema nikoga... na daleko i široko... samo muzika s one strane... Da Jens nije bio takav, išli bi sada s njime pod ruku; mogla bi da osluškuješ muziku i da budeš njezna prema njemu... Ta šta je? Žalosna si? Zaboravi ga. A na mene se ne moraš ljutiti, ta došao sam ovamo samo zato, da te sretnem. Znaš li, zašto sam toliko često dolazio k vama? Nisi primijetila, kako sam se uvijek provlačio kraj kuhinjskih vratiju, kad god je to bilo moguće? Treba da budeš moja... sa propovijedaonice ćemo se dati proglasiti... sutra uveče bismo mogli o tome razgovarati... Dakle, uz stražnje stubište, prva vrata lijevo, dobro... zbogom, lijepa Marijo! Ne reci nikom, da smo se sreli i o čemu smo razgovarali...

Prekrasno stvorenje! Iz nje bi se nešto dalo učiniti. Kada jednom budem u njenoj spavaćoj izbi kao kod kuće, onda ću se već pobrinuti za najavu. Ja sam uvijek bio za plemeniti grčki ideal *ἀνθρωπότης* i posebno mi je uživanje, da župnicima potkopam posao.

Htio bih jednom, da sam iza Cordelije, kada joj uručujem neka od mojih pisama. Dalo bi se lako uočiti, kako ih ona sebi erotski tumači.

Pisma su ipak najbolje sredstvo za osvajanje mladih djevojaka; mrtvo je slovo jače no živa riječ... Takva pisma imaju tajanstveno svojstvo, da uspostave komunikaciju. Ostaje se gospodar situacije, ne opterećen svojim ličnim prisustvom.

Mlade djevojke žele, koliko se ja u to razumijem, biti same sa svojim idealom, pogotovo ukoliko naravno čito snažno osjećaju. Ljubljeni može da bude ne znam kako savršena idealna slika, djevojka ipak osjeća, da baš u idealu leži neizmjereno bogatstvo, koje nedostaje zbilji.

Takvi su trenuci prave svećane pomirbe, treba ih znati primijeniti; ali sa njima treba vješto znati postupati, da se djevojka ne bi zbilji vratila izmorena, nego ojačana. A upravo to mogu poslužiti pisma. U pismu smo nevidljivi svjedok svećanog trenutka, a ipak

pomisao, da je stvarni ljubavnik napisao to pismo, olakšava povratak u zbilju.

Da li bih mogao biti ljubomoran na Cordeliju?

Prokletstvo, da!

No ipak u jednom drugom smislu...

Ne! Kad bih se najprije zbog nje morao boriti s nekim drugim, i kad bih vidio, da njen razvoj radi toga trpi, da ne postaje ono, što ja želim iz nje učiniti — digao bih ruke od nje, pa da upravo imam najbolje izgleda ostati pobjednikom.

Jedan stari filozof kaže, da treba samo zabilježiti sve doživljaje, pa da čovjek već — a da to i ne zna — bude filozof.

Ja sam sada dovoljno vremena u društvu vjernih — zar čovjek tamo ne mora i nehotično postati filozof?

U prvi mah mislio sam na to, da prikupim materijal za sastavljanje malog traktata: »Prilog teoriji poljupca, posvećen svim zaljubljenima od...« To bi bilo odista dobrotvorno djelo, tim više što, koliko je meni poznato, taj predmet nije iscrpno obrađen; bilo zato, što filozofi smatraju, da je to ispod njihove časti, bilo zato, što se u to ništa ne razumiju.

Na žalost nemam vremena za pisanje te knjige, ali neke zabilješke ću načiniti.

Najvažnije je za ispravni poljubac da su lica, koja to rade, muškarac i žena. Poljupci među muškarcima su neestetični i — što je još gore — lošeg su ukusa. U ideji je samog poljupca, da muškarac ljubi djevojku, a ne djevojka muškarca.

Kad je odnos između muškarca i žene postao indiferentan, onda poljubac postaje beznačajan. To je do maći poljubac, kojim supružnici, u nedostatku ubrusa, otiru usta, kada, nakon jela, kažu »prijatno«.

Ako je razlika u godinama prevelika, gubi poljubac svoj smisao. U nekoj djevojačkoj sobi, napolju u provinciji, imale su djevojke najstarijih razreda poseban izraz za to. Zvali su to »poljubiti gospodina sudskog savjetnika«. Učiteljica je, naime, imala šurjaka, nekog starog umirovljenog sudskog savjetnika, koji je stano-

vao u kući i koji se, s obzirom na svoje godine, smatrao ovlaštenim da cjeliva sve te djevojke.

Poljubac treba da izrazi točno određenu strast. Ono, što se naziva bratskim ili sestrinskim poljupcem nije poljubac, isto kao što nije ni onaj, koji nam dopadne prilikom igranja zaloga, *item* niti oteći poljubac.

Poljubac je simboličan čin, koji postaje besmislenim, ako nema osjećaja, koji bi trebao izraziti; taj osjećaj moguć je samo u sasvim određenim odnosima. Poljupce razvrstavam s raznih stanovišta.

Prvo, prema zvuku.

Ima praskavih, gromkih poljubaca, muklih i zvučnih; poneki podsjećaju na zvuk, koji nastaje, kad se dere pamučno platno.

Nažalost je nemoguće zapisati sva moja opažanja. Jezik nije dovoljno bogat za to. Na cijelom svijetu nema toliko onomatopoeike, kojom bih uvijekovječio samo one sve nijanse, koje sam sâm upoznao u kući mogla ujaka.

Drugo, prema stepenu dodira.

Tangirajućih (ja ih nazivam i poljupcima *en passant*) i koherirajućih.

Treće, prema trajanju.

Kratkih i dugih.

Što se tiče ove kvalifikacije po trajanju, ima još i jedna druga podjela, i ja nalazim, da ona jedina može zadovoljiti: prvi poljubac kvalitativno se razlikuje od ostalih, u tome je stvar.

Samo malo ljudi razmišlja o tim stvarima; bilo bi šteta, kada barem jedan ne bi o tome razmišljao.

Moja Cordelia,

Salomon reče: dobar odgovor je poput slatkog poljupca.

Ti znaš, da ja rado pitam; to su mi već često predbacili. Ljudi ne mogu shvatiti, zbog čega pitam. Ti, samo ti jedina razumiješ, zbog čega pitam, samo Ti možeš na to odgovoriti i znaš pravi odgovor, jer dobar je odgovor, to je rekao još Salomon, poput slatkog poljupca.

Tvoj Johannes

Duhovna se i materijalna erotika razlikuju. Do sada sam se samo trudio da razvijem Cordelijinu duhovnu erotiku. Od sada mora moje lično prisustvo primiti novo značenje. Sve do sada sam na njeno raspoloženje utjecao samo neupadljivo, sada ću je izazivati.

Već nekoliko dana čitam Fedra, da bih se na to pripremio. On elektrizira čitavo moje biće i izvršni je preludij. Stari su se razumijevali u erotiku. ┘

Moja Cordelia,

Jedna latinska izreka kaže za nekog pažljivog učenika, da »visi na ustima učitelja«.

U ljubavi postaje sve simbolom, a simbol se opet preobrazuje u zbilju.

Nisam li poput onog pažljivog učenika? No Ti mi riječi.

Tvoj Johannes

Kad ne bih ja bdio nad tim razvojem, kad bi to bio netko drugi, bio bi on, dakako, i odviše pametan, da sam dozvoli, da ga ona vodi.

Kada bih razgovarao s nekim, koji je upućen u misterije vjereništva, rekao bi mi vjerojatno u smjelom erotskom zanosu: U ovoj ljubavnoj igri nedostaje mi najljepši zvuk — razgovor ljubavnika o ljubavi. A ja bih mu tada odgovorio: Dobro je, da ti to nedostaje. Taj ton ne pripada pravoj glazbi erotike, čak niti onda, ako u njoj odzvanja ono zanimljivo. Ljubav je odviše supstancijalna, a da bi mogla naći svoje uzdizanje u brbljarijama. Erotične situacije i suviše su značajne, a da bi ih opteretili brbljarijama. One su šutljive, tihe, a ipak rječite, ali njihova je rječitost kao muzika s Memnonovih stupova. Eros djeluje pokretima, a ne riječima, a kad zbori, onda voli zagonetne nagovještaje i muziku metafore. Erotične situacije mogu biti plastične ili slikovite; ali ako dvoje ljudi brbljaju o svojoj ljubavi, tada to nije ni jedno ni drugo.

Solidno se zaručeni sigurno uvijek sebi dopadaju u takvim brbljanjima — pa to i jeste najusrdnija veza bračnog stanja, i daje im sigurnost da njihovu braku

neće nedostajati onog miraza, za koji Ovidije kaže:
Dos est uxoria lites.

No ukoliko se već mora govoriti, onda treba, ako je moguće, da govori samo jedan. I to valja da je mužarac, i pri tom mora posjedovati one strijele, što su utaknute u Venerin tobolac: nježna laskanja, riječ punu dubokog značenja.

Pa ja i ne kažem, da Eros mora biti nijem; također ne zahtijevam, da se ne bi smjelo razgovarati. No razgovor mora da nosi u sebi ono erotsko; ni u kojem slučaju ne bi se smio izgubiti u prijateljskom razmatranju o dobrim izglecima i tome slično. U tom slučaju je razgovor samo odmaranje od erotskog čina, razbibriga. No sigurno ne više od toga. Takvi razgovori, takve *confabulationes* imaju, štaviše, nečeg božanskog u sebi, i uvijek mi iznova pričinjava zadovoljstvo, da čaškam s mladim djevojkama. Dakako, pojedine mi djevojke dosade, ali u cjelini ne gubim zadovoljstvo pri takvim brbljarijama, kao što ne mogu da izgubim zadovoljstvo ni u tome, da dišem. Ima nešto u takvim razgovorima, rekao bih: neko vegetativno cvjetanje. Razgovori su vezani za zemlju, bespredmetni su, no oni donose tisućstruku ljepotu.

Moja Cordelia,

»Moj i Tvoj«, te riječi kruže kao neka parenteza oko onog malenog, što sadrže moja pisma.

Da li si primijetila, kako se razmak između toga »Moj i Tvoj« sve više smanjuje? Ah, Cordelia, zar to nije lijepo: skraćujem parentezu, time je bogatija sa držajem.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Da li je zagrljaj borba?

Tvoj Johannes

Cordelia je većinom šutljiva. Volim to. Njena je priroda odviše duboko ženstvena, a da bi mogla uživati u bljutavim osjećajnim izljevima iz dna srca, za koje babe u suknjama i hlačama misle, da im tako dobro stoje.

A ipak, pokatkad poneka riječ otkriva ono, što ona proživljuje. Tada joj pomažem. To je, kao kad bi iza osobe, koja nesigurnom rukom radi na nekom crtežu, stajao netko drugi, koji bi s nekoliko smjelih poteza cijeloj stvari dao osnovnu osebinu.

Često je i sama iznenađena slikom, koja je tako nastala, ali ostaje u uvjerenju, da odgovara njenoj vrijednosti.

Lovim svaku njenu nuzgrednu izjavu, svaku nabačenu riječ, tek time, što ih joj uzvraćam, poprimaju svoje pravo značenje; poznate su joj i strane istovremeno.

Danas smo bili u društvu.

Nismo prozborili ni riječi. Kad se ustajalo od stola, ušao je sluga i javio, da je netko napolju i da želi govoriti s Cordelijom.

Bio je to služnik, koji joj je donio pismo. To je pismo bilo moje. Namjerno nisam s njome izmijenio za vrijeme jela ni jednu riječ, što ju je sigurno malo začudilo.

Kada je opet ušla, morala je nešto da slaže.

Tako se tajnovitošću stvara erotska atmosfera, koja krči put ljubavi.

Moja Cordelia,

Tko stavlja glavu na brežuljak, gdje se roje vile, tome će se u snu pričinjati vile.

Ne znam, da li je to tako, ali ovo znam: kad glavom počivam na Tvojim grudima i ne sklapam oči, već gledam gore u Tebe, tada vidim lice anđela.

Tko stavlja glavu na brežuljak, gdje se roje vile, ne može mirno spavati. Ne znam, da li je to tako, ali jedno znam sigurno: Kad svoju glavu naslonim na Tvoje grudi, onda u njoj lupa i kuca i nema sna, da se spusti na moje oči.

Tvoj Johannes

Alea iacta est.

Sada dolazi obrat.

Bio sam danas kod nje; misao na nju držala me

Učinio sam sve moguće, da mu opet povratim bjezinu. Ništa ne pomaže.

Kako je život ipak zagonetan.

Neka sitnica nas često više zbuni nego najopasniji napad ili najgora situacija. Dat ću sebi izvaditi taj zub, ali moj organ, snaga mogla glasa će od toga trpjeti. Mogu doduše dati sebi staviti umjetni zub, taj bi bio lažan samo s obzirom na svijet, ovaj crni, međutim, lažan je prema meni.

Zaista mi vrlo godi, da je Cordeliji mrsko ovo vjereništvo.

Brak je svakako ustanova, koju treba cijeniti, no dosadno je, što ga treba već u mladosti toliko poštivati, koliko bismo to trebali, zapravo, činiti tek u starosti.

Nasuprot tome, zaruke su neozbiljne, površne; istovremeno smiješne i tegobne; sasvim je ispravno, da ih mlade djevojke u vrtlogu strasti zapostave.

A opet je razumljivo, da ih ne shvaćaju odviše olako, već bilo svoje duše osjećaju sve do vršaka prstiju.

Mogu brodom još samo tako kormilariti, da se Cordeliji kopno realnosti izgubi iz vida, da njena ponosna, ali ujedno bojažljiva duša, slomi neuspjeli oblik ljudskog djela i da teži za onim višim, što lebdi iznad općeljudskog.

Neće mi biti teško dovesti je dotle. Već sada lebdi tako visoko iznad života, da je zbilju već skoro izgubila iz vida.

Žena je neiscrpna građa za razmišljanje i posmatranje, barem za me.

Onaj, koga ne draži taj studij, taj nije esteta, bio on tko mu drago. Ono božansko lijepo u estetici je baš to, da se bavi lijepim: umjetnošću i ženom.

Prekrasne li pomisli: predstavljam sebi, kako sunce ženstvenosti zasijava u neizmjenom bogatstvu: ti sućtruko lome se zruci ženstvenosti, tako da svaka žena prima jedan mali djelić, jednu kap zlatne rijeke, jezgri, oko koje će se sve ostalo, što je lično njeno, harmonijski kristalizirati.

Ženstvenost je tako beskonačno djeljiva. Samo ono pojedinačno mora ljepotu harmonično zaokružiti, inače se pruža mučna slika, i mi osjećamo, da je priroda nešto htjela, ali nije uspjela da ostvari ono, što je namjeravala. Nikad se neću umoriti gledajući uvijek iznova krug emancipacije ženske ljepote. Svaka ima dio toga, što samo u njoj obrazuje harmoničnu cjelinu, sretnu sliku ljepote. Da, svaka ima svoj dio, pa bio to samo vedri smiješak, pogled koji traži, smjerni naklon glave, neobuzdan duh, tiha, naslućujuća melanholija, čežnja za zemljom, neobjašnjivo bespredmetno tronuće, obrve što govore, pitajući usne, zagonetno čelo, čarobni uvojići ili tajnovite trepavice, ponos neba ili plahost zemlje, nevinost anđela ili potajno crvenjenje, laki hod, podatno slušanje, čeznutljivo sanjarenje i neobjašnjiv uzdah, vitki stas ili mekan oblik, napete grudi ili oble bokove, nježnu nogu i gracioznu ruku — svaka ima nešto od toga i uvijek ono, što drugoj nedostaje.

Kad to ovako promatram i dok me zanosi obilje toga blaga, dok se smiješim i uzdišem, laskam i prijetim, dobivam i opet gubim — tada sklapam lepezu, a sve se pojedinosti sjedine u jednu veliku cjelinu, moja duša kliče, i moja strast usplamti.

I ta djevojka (jedina na cijelom svijetu) mora biti moja. Neka Bogu slobodno ostane njegovo nebo, samo ukoliko ja dobijem nju. Moj izbor je valjan, jer nebo bi u tom poslu bila loša zamjena. Što bi mu preostalo, ako mu je oduzmem? Kad pobožni muslimani dolaze u raj, nailaze tamo ipak samo na blijede sjene, da ih zagrlje; neće tamo naći topla srca, jer toplina srca vezana je uz grudi. Bit će razočarani i očajni, kada će naći samo blijede usne i ugašene oči, ledene grudi, pokrete bez snage. Sve: vatru života, žar oka i talasanje grudiju, stisak ruke pun obećanja, drhtaj i strast zagrljaja, sve je to u njoj sjedinjeno, sve to ona meni poklanja, i to mi je posvema dosta za ovaj i za onaj svijet.

Iz te misli crpim novu snagu. Možda je žar mišljenja dobar znak; ali radije ću pokušati da hladno o tome reflektiram. Da mislim kategorijama.

Kategorija žene je najveća suprotnost samoći: ona je bitak za drugog. Ne treba to krivo tumačiti *in malum*

partem, kao da bi ona koja je za me — morala nužno biti i za sve druge.

Kad apstraktno mislimo, moramo isključiti iskustvo; ono bi u ovom slučaju govorilo i za i protiv. Kao i inače, tako bi u ovom slučaju bilo polutansko.

Ženski je, dakle, bitak, bitak za drugog... Samo će se, doduše, vrlo rijetko moći naći žena, koja bi zaista savršeno bila za nešto drugo: veliki ih dio nije ni za što, ni za sebe, ni za nešto drugo. No opet smo skrenuli u područje iskustva, koje smo htjeli izbjeći.

Ovaj bitak za drugog očituje se potpunoma u djevici. Žena nije djevičanska i nevinna za samu sebe, već samo u svome odnosu prema muškarcu. Moglo bi se reći, da bi žena izvan te relacije bila nevidljiva. Vesta, za koju se smatra, da je božica djevičanstva, nije likovno prikazana. Kao što je Jehova na sebe etički ljubomoran, tako je ona na sebe estetski — ona ne želi, da je se prikazuje, niti da o njoj postoji neka opipljiva predodžba. Ima protivurječnosti u činjenici, da netko drugi, tko je ovdje za drugoga, zapravo uopće ne postoji i tek postaje vidljiv u relaciji prema drugom. Ne da se ništa logično suprotstaviti toj protivurječnosti, a tko umije logički misliti, taj će se rado vati toj protivurječnosti, umjesto da se nad njom zbuja. Tko, međutim, misli nelogički, može, valjda, da povjeruje, da je bitak za drugog, u prvom redu Nešto, a zatim, povrh toga, i Nešto za drugog.

Ima nečeg vegetativnog u bitku žene. Riječ »egzistencija« je već promašena, jer ona znači previše, znači »izaci iz sebe«.

Pjesnici vole frazu, da su žene poput cvijeća te da, sigurno, i duhovno ima kod njih vegetativni način opstojnosti. One su podložne prirodi i samo u estetskom su smislu slobodne. Višu slobodu stižu tek s muškom, stoga se i kaže, da muškarac »prosi« (»oslobađa«).^{*} Ako to valjano čini, tada se kod nje ne može uopće govoriti o izboru. No i kada bira, bio bi to neženjski izbor, koji bi bio rezultat dugog razmišljanja. Stoga se smatra sramotom, kada žena otkloni nekog muškarca.

^{*} — prositi, frie (danski), freien (njemački) znači i osloboditi — *Prim. prev.*

ca: precijenio se onaj, kome se to dogodilo, jer je htio osloboditi ženu, a nije to mogao.

Ima nešto duboko ironičnog u tom odnosu. Onaj dio, koji je ovdje zapravo samo zbog onog drugog, prividno je važniji. Muškarac je, doduše, onaj koji »oslobađa« (prosi), ali žena donosi odluku. A kada se žena osjeti svladanom, a muškarac pobjednikom — taj pobjednik sagiba glavu pred savladanom. To je paradoksalno, a ipak prirodno: bilo bi nezgrapno, i dokaz pomanjkanja duhovne erotike, kad bi se htjelo prijeći preko nečega, što se događa neposredno i samo po sebi.

Postoji dublji razlog: žena je supstancija, muškarac refleksija. Ona odlučuje, ali ju on izaziva. Njegova je prosidba fraza, njena odluka samo odgovor. Tako je muškarac u jednom smislu nešto što je više no žena, u drugom nešto što je manje.

Ovaj bitak za drugog žene čisto je djevičanstvo. Pokušava li žena u odnosu prema nekom drugom, koji opstoji sam za sebe, biti samostalna vlastitost, to će iz tog proizaći apsolutna hladnoća. Upravo ova protivurječnost pokazuje, kako je ženin bitak u stvari bitak za drugog.

Apsolutna hladnoća samo je obrtanje najpotpunijeg podavanja, kao što je apstraktna okrutnost (nešto specifično žensko) samo karikatura djevičanske hladnoće. Nikad muškarac — u mitologiji, bajkama ili narodnim pričama — nije toliko okrutan kao žena. Upravo za prirodne principe, kojih je nesmiljenost neograničena, bira mitologija djevičansko biće. Koliko puta pričaju bajke o djevicama, koje hladnokrvno promatraju, kako njihovi prosici stavljaju svoje glave na kocku, da bi ih zadobili. Plavobradi ubija u bračnoj noći sve djevojke, koje voli. Ali on ne nalazi zadovoljstva u ubijanju, naprotiv, on ubija tek nakon zadovoljstva; njegova okrutnost nije radi same okrutnosti. Don Juan zavodi i napušta svaku, ali on ne nalazi zadovoljstva u ostavljanju, nego u zavođenju; njegova okrutnost nije apstraktna.

Što više o tome razmišljam, time mi postaje jasnije, da moja iskustva samo potvrđuju moju teoriju. Moju praksu je uvijek vodilo uvjerenje, da je žena bi-

menom. U ovim ponoćnim satima ne vidim duhove prošlosti, već ono, što će doći. Uzbuđene grudi jezera, meki i blagi zagrljaj magle, sve to postaje alegorijom; ja sam postajem mit — zar to nije kao u nekoj bajci, da hitam tome susretu? Svejedno, tko sam, sve, što je vezano za vrijeme, zaboravljeno je, samo ono vječno ostaje; moć, čežnja i blaženstvo ljubavi!

Duša mi je napeti luk, poput strijela u tobolcu spremne su mi misli, dovoljno oštre, da prodru sve do izvora života. Duša je moja jaka, zdrava, vedra... hvala ti prirodno! Plemenito si je opremila i dobro sačuvala, hvala ti! No i vama, ljudima, hvala što ste služili duši! Skoro ću uživati u svojoj nagradi. Koliko sam toga stvorio, kako bih ovaj jedan tren, što je preda mnom, obogatio.

Prokletstvo, kad bih bio prevaren!

Još ne čujem svoja kola.

Evo, pucketanje biča! Tu je! Naprijed, naprijed na život i smrt! Neka se slome konji, kada smo jednom na cilju! Naprijed!

25. kolovoza

Zašto ne može takva noć dulje potrajati?

Alektryon je mogao da prespava, zašto ne može i sunce?

Sada je sve prošlo; ne želim više da je vidim.

Kada je neka djevojka dala sve, izgubila je sve.

Nevinost je kod muškarca negativan pojam, kod žene znači sve biće.

Ljubav prestaje, kada je otpor jednom slomljen, jer je bit ljubavi: slomiti otpor; nakon toga ljubav nije drugo do slabost i navika.

Neću se više na to podsjećati.

Prošla su vremena, kad su se djevojke pretvarale u Heliotrope iz bola prema nekom nevjernom ljubavniku. Neću se od nje ni oprostiti. Ženske suze i molbe su odvratne. Unakazuju prošlo, a ne postižu ništa. Ljubio sam Cordeliju. Ali od ovoga časa više me ne zanima.

Da sam Bog, učinio bih za nju, što je Neptun od svojih nimfa: pretvarao ih je u muškarce.

Bilo bi važno znati, da li se čovjek može riješiti neke djevojke na taj način, da je učini ponosnom: konačno bi sebi utvarala, da je ona sama sita te veze. To bi pružilo vrlo zanimljiv epilog, koji bi psihološki mogao biti vrijedan pažnje a znao bi pospješiti i raznovrsne erotske doživljaje.